

خویندنه وهیه ک بو کتیبی میژووی ئەوروپا له سه ده کانی ناوه راستدا

سه باح عه لی جاف
(کۆلیژی پهروه دهی که لار -
زانکۆی گهرمیان)

نوی و هاوچه رخ) هوه. به کیک له وهولانهی که بو ناشناکردنی نه وهی ئیستا بو به شیک له میژووی ئەوروپا دراوه، کتیبه وهرگێردراوه کهی ماموستا مسته فا سه عیده، که ده کریت خوینهر سوودی لی وهرگیت بو ناشابوون به گه لیک رووداو و نه زموونی ئەوروپا له وه ده مه دا، لپه دا به شپوهیه کی خیرا گوزه ریک به کتیبه که دا ده کهین و هه ول ده دهین خویندنه وهیه کی با به تی بو کتیبه که به کین.

کتیبی (میژووی ئەوروپا له سه ده کانی ناوه راستدا) له هه شت به شی سه ره کی پیکه اتوه، که هه ر به شهی تایبه ته به میژوو و رووداو یک و له هه ر به که له به شان ه دا تیشک خراوه ته سه ر چه ندین با به ت، که له رووخانی ئیمپراتوری به تی رۆمانی له رۆژئاوا وه ده ست پی ده کات و له وه میژوو وه بو چه ند با به تیک دی که شو ر ده بیته وه تا ده گاته دوا به ش (هه شتم) باس له جهنگی خاچه رسته کان و پالنه ر و هیرشه کان ده کات.

میژوو له ساده ترین پیناسه یدا ئەوهیه که تۆماری رووداو هکانی رابردوه، یان گێرانه وهی ئەو رووداو و به سه ره اتانه یه که به شپوهیه ک له شپوه کان له کاتیکی دیاریکراودا روویان داوه، بی گومان هه ر نه ته وهیه ک بو خۆی خاوه ن میژوو و دیروکی خۆیه تی، به لام بو ناشابوون به میژووی گه لانی دی که پتویسته تاکه کان له وه رووه شه رها زبا بن، به مانایه کی تر پتویستمان به وهرگێران و قسه له سه ر کردن، به تایبه ت لیکۆلینه وه بو شروقه و تیگه یشتن له میژووی گه لانی دی که هه یه، به شپوهیه ک زۆرترین تاکی کورد سوود له ئەزموونی میژووی گه لانی دی که وه رگرن.

ئیمه وه ک نه ته وهی کورد پتویستی زۆرمان به ئەزموونی گه لانی دی که هه یه، به تایبه ته رووداو میژووی به کان، بو ئەوهی ئیستا سوودی لی ببینین، به ک له و رتگیانه ی به هویه وه ده توانین ناشنای میژوو بین وهرگێرانه، به تایبه ت میژووی گه لانی دراوسی و نه ته وه کانی دی که به گشتی و له ناویشیاندا میژووی ئەوروپا، به هه رسێ قوناغی (کۆن، ناوه راست،

بەشى يەكەم

بەشى يەكەمى كىتەبەكە تايىبە تە بە
ھۆكۈرى لاوازى ئىمپىراتورىيە تى
رۆمانى و چەند بابە تىك خراوتە
روو كە لاپەرە (۱۱ - ۲۶) ى
كىتەبەكە يان بۆ تەر خان كراو، لەم
بە شەدا و لە سەرە تاو وەك
پىشە كىيەك باس لە ھۆكارە كانى
لاوازىوون و رووخانى
ئىمپىراتورىيە تى رۆمانىا "ئۇغستس"
كە نىزىكە ۴۵ سال ھوكمرانى
كردو و (۳۱ پ. ز - ۱۴ ز)
مىژوونووسان ئەو سەردەمەى
ئۇغستس بە كۆتايى ئىمپىراتورىيە تى
رۆما دادەنن، ھەرچەندە ئەو لە
ھىنانە كايەى جۆرىك لە دەسلەت
(ھوكمى پاشايە تى و كۆمارى) دا
سەر كە وتوو بوو، ئۇغستس لە ماوەى
ھوكمرانى خۇيدا گەلىك كارى
چاكى كرد، چ لە رووى سىياسىيە وە،
بە تايىبەت شىسوازى بەرپوئە بردن،
ھاوكات توانى گۆرانىش لە ئايىنى
رۆمانى كۆندا بكات، ھەر لەم
بە شەدا تىشك خراوتە سەر
ھۆكارە كانى لاوازىوون و رووخانى
ئىمپىراتورىيە تى كە سەدەى سىيەمى
زاىن بە كۆتايى ئەم رۆژىمە دانراو و
ھۆكارە سىياسى و ئابوورى و
كۆمەلايە تى و ئەخلاقيە كەن باس
كراون، كە كارىگەرىيان لە سەر
رووخانى ئىمپىراتورىيە تى ھەبوو و
لە ھۆكارى سىياسى و سەربازىشدا
تىشك خراوتە سەر گەلىك خال
(كىشەى بە مىرات گرتنى تەختى
رۆمانى لە ھۆكارە سەرە كىيە كانى
پشپىوى سىياسى و نا نارامى
ئىمپىراتورىيە تى بوو) و لە
كىشەمە كىشى دەسلەتدا زۆر جار
سوپا دەھاتە دەنگ و كار دەگەيشە

ئەوەى كە مالتورىانى سەرانسەرى
ولات بگىرتەو، ئەمە جگە لەوەى
كە ھاتنى نارۆمانىيە كەن بۆ خزمە تى
سەربازى و دووركە و تنەوەى رۆمانى
نەژادە كەن لە خزمە تى سەربازىدا، كە
گيانى ناوچە گەرىيە تى زىندوو كردهو
ھۆكارىكى ترە، كە خراوتە روو
جگە لەمە ھىرش و ترسى دەركى
وەك لە رۆژھەلا تەو " ساسانىيە كەن
" و لە رۆژئاوايششەو ھۆزە
جەرمانىيە كەن.

لە ھۆكارە ئابوورى و
كۆمەلايە تىيە كەندا ئەو خراوتە
روو كە ئەم دوو پالئەرە زۆر روون
نەن بۆ رووخانى ئىمپىراتورىيە تى،
بەلام كوشتار و جەنگ كارىگەرى
لە سەر كەم بوونى ھاوولائىيان
ھەبوو، كە ئەمەيش كارىگەرى
لە سەر بەرھەمەتپان و نەكىلانى
زەوييە كەن ھەبوو، ھەر وەھا
كەشتىوانى لە دەرباي ناوەرستدا بە
ھۆى چەتە دەربايە كەنەو كەوتە بەر
مەترسى، واتە بەرھەمە كشتوكالى
و پىشەسازى بە تەواوە تى پەكيان
كەوت و ئەمە وای كرد كە چىنى
جووتىيار و دەرەبەگ دەرەبەكە وپت،
ئەمەيش كارىگەرى زۆرى بۆ سەر
ژيانى ئابوورى و كۆمەلايە تى ھەبوو،
ھەر لەم بە شەدا چەند ھۆكارىكى
ترى وەك ھۆكارى ئىسدارى و
دووركە و تنە لە بەھا و پەوشت بۆ
رووخانى رۆما باس كراو، لە دوا
بەشى (بەشى يەكەم) دا تىشك
خراوتە سەر چاكسازىيە كانى
داقپانوس و ئەنجامە كانى ئەو
پروژەيە.

داقپانوس لە سالى ۲۸۴ى
زاىنى ھاتە سەر ھوكم و تا سالى
۳۰۵ى زاىنى ماىيەو، لە دوو

خالدا بۆ مىژووى رۆم كارىگەر بوو،
ئەویش (۱ - پىكھىنانى سوپاى
رۆمانى لە كەسانى نارۆمى، ۲ -
ئەو رۆلەى كە سوپا لە سىياسە تى
رۆمدا) دەيىنى، ئەویش باس
كراو، كە داقپانوس لە باوكىكى
جووتىيار لە داىك بوو و لە رىگەى
خزمە تىيەو لە سوپادا گەيشتو و تە
ئىمپىراتورىيە تى، ھەر بۆيە زۆرىك لە
كارە كانى لەو بواردە رەنگى
داو تەو، لە كارە گىرنگە كانى كە
ئامازەى پى دراو وەك "ئەنجومەنى
پىرانى گۆرى بۆ ئەنجومەنى
شارەوانى، تەواوى دەسلەتە كانى
خستە ژىر دەستى خۆى و دەزگايە كى
ئىدارى گەورەى دامەزاند، دياردەى
سىستىمى كۆمارى لە ناو برد و
رۆژىمە تى دىكتاتورى جىگەى
گرتەو، كۆشكىكى مەزنى دروست
كرد و زۆر گىرنگى پى دەدا و
پازاندىيەو، ئىمپىراتورى كرده دوو
بە شەو (ئۇغستسى و قەيسەرى)،
دانانى ھەندىك ئىمتىياز بە تاكە كەن
و كارمەندانى ھوكومەت لەوانە
لېبوردنىيان لە باج و دابەش كردنى
زەوى بە سەرباندا، دروست كردنى
سوپايە كى بە ھىز لە رومانىيە كەن و
غەيرە رۆمانىيە كەن، رىكخستى
خاوەن پىشە جىاوازە كەن لە
سەندىكاي خۆياندا، بە پىنى
مەرسوومى مىلان لە سالى ۳۱۲
قوستەنتىن دانى بە ئايىنى
مەسىحىيە تدا نا، دروست كردنى
شارىكى نوئى لە شوپىنى شارى
بىزەنتەى كۆن وەك پايتەختىكى
نوئى...".

بەشى دوومە

بەشى دوومەى كىتەبەكە تايىبە تە بە

له وانه، مه به ستيش نه وه يه كه (دهرچوونه له و بيروباوهره ي كه كلتيسه دانى پيدا ناوه، يان دهرچوونه له به شتيك له و بيروباوهره) بيروباوهره ي سالوس گرفتيتك بوو، به تايبهت نه و پرسياره ي كه بهرده و ام هه بوو له سهر سروشت و كه سايه تى مه سيح و پيوهندي به باوكييه وه كه نه و پرسيارگه لانه شتى زوريان ده و رووژاند و مه سيحيه كاني كرده دوو بهر و نه ميس كوزنگره ي فينيسياى له سالى ۳۲۵ به دواى خويدا هيتا، كه له و كوزنگره يه دا به ته و اه تى نه زه ليه تى مه سيح و يه كيونى به باوكييه وه پيناسه كرا و به دواى نه ميس شدا چهندين كويونه وه ي پيوهنديدار گري درا و كيشه ي كلتيسه ي كاسوليكى دريژه ي هه بوو، به تايبهت پاش نه وه ي (كه منوفستيبه كان) له روژهلالات له بلا و كورنده وه ي بيروپاكانيان سهر كه وتنيان به ده ست هيتا.

به شى سيبه م

به شى سيبه مى (ميژووى نه وروپا له سه ده كاني ناوه راستدا) تايبه ته به هوزه كاني هون و جهرمانه كان و له پيشه كى نه م بابه ته دا باس له گه لاني تيتوونى و بنه چهيان كراوه، نه و گه لانه ي كه كوتاييان به ئيمپراتوره تى روماني هيتا، بو به له ميژوودا به گرنگييه وه باس كراون و نه ته وه كاني ئيستاي نه وروپا (ئيتاليا، فه رهنسا، ئينگليز....) له وانن، گه لاني تيتوونى شوينى نيشته جى بوونيان روون نييه، چونكه بيروپاكان له و رووه وه جياوازن، به لام زوريك پييان وايه

كه له نزيك ده رباى به لتيك ژباون و نه و كوچ كورنه يان نزيكه ي ۱۵۰۰ سالى خاياندوه، به لام پيش تيتوونيه كان (كلتيبه كان) له نه وروپا ژباون.

به ربه ره كان كه رومه كان به تيتوونيه كانيان به خشيوه، به واتاي درنده يى ديت، به لام له بنه ره تدا وشه ي به ربه رى له زمانى لاتينيدا به شيوه يه كى ديكه ليك دراوه ته وه "به و خه لكانه ده و ترا كه به زمانى يونانى و لاتينى قسه يان نه ده كرد" و بوژماره ي هوزه جهرمانه نييه كان نه وه يه كه ههر هوزتيكى جهرمانى نزيكه ي ۱۰۰ هه زار كه س ده بوون و ميژوونوسان له سه ده ي يه كه مى زايينيدا ناوى په نجا، يان حه فتا هوزيان هيتاوه، گرنگرين هوزه كان و شوينى نيشته جى بوونيان وه ك (ئه لماني - رووبارى راين، بورغه ندييه كان - رووبارى مين، فه ره نجه ده ربايه كان - راينى خواروو، فه ره نجه سالييه كان - زهوى نه ربه يه كان، ساكسون و ئينگليز - نيوان رووبارى راين و نه لبا..... تاد).

ههر له م به شه دا به شيوه يه كى گشتى باس له چهنه هوزتيك ده كات وهك جهرمانى و هون.... تاد و له باسى هوزى جهرمانى و دا بونه ريتيان و پيوهندييان به ئيمپراتوره وه چهنه شتيك خراوه ته روو، كه هوزى جهرمانى له ده وروبه رى سالى ۵۰۰ پ. ز به ره وه ههر دوو رووبارى راين و دانوب هاتوون، نه مه يش نزيكه ي پينج سه ده ي خه ياندوه، يو ليو س قه يسه ره له پاش جهنگ و داگيركاريه كاني رووبه رووى نه م هوزه ده بيته وه، وه سقيكيان ده كات و

زانيا ربه كاني به كونترين زانيا رى له سهر جهرمانه نييه كان داده نريت، به م شيوه يه نه م هوزه له كيشه كيشدا ده بن له گه ل ئيمپراتوردا، تا دوا جار له سنوورى روژئاواى ئيمپراتوردا نيشته جى بوون.

هوزى هون و بنه چه و جوولانيان ههر له م به شه دا تيشكى خراوه ته سهر و نه وان به هوزه ناساييه كان باس كراون و له نيوان شاخه كاني (تاي، ئورال) نيشته جى بوون و نه مان زياتر به كاري شوانكاريه وه خه ريكبوون و هوزتيكى ليها توو بوونه و بهر ده و ام له بزواتندا بوونه و شهريان له گه ل زور هوز و نه ته وه دا كردوه بو مانه وه ي خويان، بو نمونه بو سنوره كاني چين كوچيان كردوه، به لام سهر كه وتوو نه بوون، بو به ناچار روويان له رووسيا كردوه و له گه ل گه لاني سامارتى و غوته روژهلالاتيه كان تووشى شه روشور بوونه، نه مه يش مايه ي سهر ئيشه بووه بو ئيمپراتوريه تى روماني، جهنگى نه درنه كه له نيوان غوته روژئاوايه كان و ئيمپراتوردا رووى دا له سالى ۳۷۸ و تيبدا خودى ئيمپراتور (فالبنت) كوژرا، نه مه يش به جهنگيكي گرنگ له ميژوو داده نريت، كه راوبوچوونى جوداي به دواى خويدا هيتا. غوته روژئاوايه كان و په ره سه ندييان به تايبهت له سه رده مى چهنه ئيمپراتوريه كى لاوازا زياتر گه شه يان كرد، به تايبهت له سه رده مى توژيكدا ده سه لاتيان گه يشته لووتكه و ليتره به دواوه غوته كان ده سه لاتيان كه وته ليتي تا له سالى ۵۱۱ مه مله كه ته كه يان كه وته ده ستى موسلمانه كان له

ئىسپانيا.

دەركەوتنى وەندال لە سالى ۴۰۶
ى زايىنى و چوونيان بۆ ئەفرىقىيا و
بەھىزبونىيان كە بە تەواوتى
ئىمپراتۆرىيەتى رۆمانى لاواز كەرد و
واى كەرد كە چەندىن پۈتۈكۈل مۆر
بكەن، بە تايىبەتى لە سەردەمى
جۆزىفدا، دوا بابەت لەم بەشەدا
كۆتايى ئىمپراتۆرىيەتى رۆمانىيە لە
رۆژئاوا، بە تايىبەتى لە نىسەدى
سەدەدى پىنچەمى زايىن كە زۆر
مەملەكەتى لە ئەوروپا و ئەفرىقىيا
لە دەست دا بوو و لە سالى ۴۷۶
سەركردەى جەرمەنى (تۆدراكو)
توانى ئىمپراتۆرى ئەو سەردەمە لا
بدات و ئەمەيش بوو بە كۆتايى
ئىمپراتۆرىيەتى رۆم لە رۆژئاوا.

بەشى چوارەم

بەشى چوارەمى كىتەبەكە بۆ ھۆزە
گرنگەكانى جەرمانى تەرخان كراو
(غۆت و لۆمبارد) و لە سەرەتاي ئەم
بەشەدا تىشك خراوتە سەر
مەمالىكە جەرمانىيەكان دواى
سالى ۴۷۶ ز، جگە لە تۆدراكو
پىنچ مەمالىكى گەورە لە ئەوروپا
ھەبوون، كە ھەرىكەيان جىگەبەكى
لە ژىر دەست بوو، دوا بە دواى ئەو
مىتروودى سەرەو غوتە
رۆژھەلاتىيەكان دەردەكەون، پاش
ئەو ھىلە ھىرشىكدا تىۆدروكى
ئىمپراتۆر بە دىل دەگرن، پاشان
فراوانخووزىيان بە شىوہىكى
ھەلگشان و داكشان دەست پى
دەكات، ئەمەيش وا دەكات كە
تىۆدروك جارىكى دىكە بىتەوہ
مەيدان و بۆ ماوہىك دادپەرورى و
ئارامى بالى بەسەر مەملەكەتدا
كىشايەوہ بە جۆزىك راقىناى كەردە

پايتەخت و لە پاش نەمانى لە سالى
۵۲۶ مەملەكەتەكەى بە تەواوتى
تىكەدەچىت.

بۆرغەندىبەكان كە ھۆزىكى
لاواى مەملەكەتى جەرمانى بوون
لەو مىتروودا ناويان ھاتوہ، كە
ھەندىك جىاواز بوون، بە تايىبەتى
لەو ھى كە لە كاروبارى دەولەتدا
زمانى لاتىنىيان لە برى زمانى
جەرمانى بەكار دەھىنا و (كۆندىبار)
يەكىكە لە پاشا بە ناويانگەكانيان و
بە دواى ئەمانىشدا فەرھنجىيەكان
دەين، فەرھنجەكان فەزلى زۆريان
بەسەر ئەوروپاوە ھەيە، بەشىوہىك
توانىيان تا سالانى نۆسەدەكان بە
دواوہ لە فەرھنسا و ئەلمانىا
بمىننەوہ، ئەمانىش دوو بەشن
فەرھنجە (سالىيەكان،
دەشتەكىيەكان) و ئەمانە ھەرچەندە
ھەولتى فراوانخووزىياندا، بەلام
جىگەى رەسەنى خوڤان پاراست كە
روربارى راپنە.

كلؤفس مەزنترىن كەسايەتى بوو
كە لە رۆژئاواى ئەوروپا لە ماوہى
نىوان (يولپوس قەيسەر، شارلمان)
دا دەركەوت و لە لەناو بردنى
رۆمانىيەكان لە غالدا دەستى بەكار
كەرد و پاش ئەو ھى فەرھنجە
دەشتەكىيەكان داويان لى كەرد بە
ھانىيەنەوہ بچن لە دژى
ئەلمانىيەكان و ئەو ھىش توانى
بەسەرىياندا زال بىت و توانى
مەملەكەتى فەرھنجى مىرۆفنجى
دامەزرىنىت، كلؤفس پاش ھىنانى
(كلوتىد) بوو بە كاسۆلىكى،
ھەرچەندە پىشتر لەسەر بىروباوہرى
بتپەرستى بوو، ئەمەيش بە
وەرچەرخانىكى گرنگ بۆ مىترووى
مەسىحىيەت دادەنرىت، لە پاش

مردنى كلؤفس دەسلالات پىشتاوپىشت
رۆشت تا مەملەكەت بۆ سى قەوارەى
سىياسى و كۆمەلايەتى دايش بوو
(ئۆستراسىيا، نەستىيا، بۆرغەندىا)
ھاتنى جنسسستىيان و ھەولدان بۆ
گەراندەنەوہى دەسلالات بۆ ئىتالىا كە
چەندىن جەنگى بەرىا كەرد، بەوہ
گەيشت كە زۆرىيە ھەرئىمە
رۆژئاوايىيەكانى بۆ ئىمپراتۆر
گەراندەوہ و لە پاش نەمانى مەترسى
لۆمباردىيەكان سەرى ھەلداپەوہ كە
ئەمان دواين گەلانى جەرمەنى بوون
كە چوونە ناو سنوورەكانى
ئىمپراتۆرەوہ و لەسەر بىروباوہرى
ئارسىووى بوون، دواتر بوون بە
كاسۆلىك.

لە دوايەشى ئەم بابەتدا باس لە
چەندىن ئاكار و كردار و ياسا و ژيانى
ئاسايى جەرمانىكان و پىتوہندىيان بە
رۆماوہ دەكات، كە دەكرىت و ھك
سەر ئەنجامىك چاوى لى بكرىت،
يان ھك پوختەيەك تىي پروانىت،
بە تايىبەتى لە رووى ھەلسوكەوت و
ژيانى رۆژانەوہ.

بەشى پىنچەم

بەشى پىنچەم تايىبەت بە
پاپەويىيەت و كلتسىسە و گەشەكردنى
كلتسىسە و پاپاكان و لە بەرايى ئەم
بەشەدا باسىكى كورت لە كلتسىسە و
ئەوانەى لە كلتسىسەدا كار دەكەن
كراوہ، دوازدە ھەوارىيەكان بنەرەتى
ئەكليرس بوون و ئەكليرس پىاوى
يەكەمى كلتسىسە بوون و ھەرىكە لە
(قەدىس پترۆس، قەدىس پۆلس) بە
يەكەمىن كەسانى دادەنرىن لە رۆمادا
كلتسىسەيان دروست كەردوہ و
پاپەويىيەت و سەردەمە بەرايىيەكانى
كە بە سەردەمى چەوساندنەوہ ناوژدە

کراوه، تیشک خراوته سه‌ری، باس له‌سه‌ره‌تای مه‌سیحییته و پیگه‌ی گه‌وره‌ی ئەسقفی رۆما، که له‌سه‌ده‌ی سییه‌مدا له‌باکووری ئەفریقا دیارکه‌وت، کۆمه‌لیک له‌ ئەسقفه‌کان ته‌حه‌دای ده‌سه‌لاتی ئەسقفی رۆمایان کرد، به‌لام ئەسقفی قرتاجه له‌سالی ۲۵۸ ز بپاریکی دا بۆیه‌کبوونی کلێسه‌کان و به‌پییوستی زانی کلێسه ده‌بیت کاسۆلیکی بیت.

پاپه‌وییه‌ت له‌هه‌ردوو سه‌ده‌ی چواره‌م و پینجه‌مدا زۆر به‌ره‌و پیشه‌وه‌چوو و هه‌ر له‌وه‌ده‌مه‌دا نازناوی پاپا به‌ ئەسقفی رۆما درا و ده‌سه‌لاتی پاپا له‌مه‌دا زۆر به‌ره‌و پیشه‌وه‌چوو و له‌م ماوه‌یه‌دا چه‌ندین کۆبوونه‌وه‌ی ئایینی گری درا و یاسا و فه‌رمانه‌کانی پاپا بوون به‌ سه‌رچاوه‌ی گرنگی بۆ به‌رتۆه‌بردنی کلێسه.

شاری قوسته‌نتینییه و پتۆه‌ندی به‌ ئایینی مه‌سیحییته‌وه و گرنگی ئەم شاره بۆ ئەو ئایینه‌ باسیکی گرنگی میژووییه، به‌ تابه‌ت له‌ ئایینی مه‌سیحیدا به‌ به‌ره‌ی رۆژه‌لات و رۆژئاوا داده‌نریت و کۆبوونه‌وه‌ی ئایینی قوسته‌نتینییه له‌سالی ۳۸۱ ئەم شاره‌ی کرده‌ پله‌ دوو، دوا‌ی رۆما و دوا به‌دوا‌ی ئەم میژوووه‌ ورده‌ ورده‌ ئەو شاره‌ گرنگی خۆی په‌یدا کرد، به‌ جوړیک ده‌ستی خۆی به‌سه‌ر هه‌موو کلێسه‌کانی رۆژه‌لاتدا سه‌پاند و له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی هه‌شته‌مدا ناکوکی نیوان رۆما و قوسته‌نتینییه گه‌یشه‌ ئاستیکی مه‌ترسیدار و هاتنی ئایینی ئیسلامیش کاریگه‌ری له‌و نیوه‌نده‌دا هه‌بوو و هاوکات جیابوونه‌وه‌ی سیاسی له‌نیوان هه‌ریمه‌ رۆژه‌لاتی و رۆژئاواوییه‌کانی

ئیمپراتۆردا سه‌ری کیشا بۆ جوړیک له‌ جیابوونه‌وه‌ی ئایینی و له‌وده‌مه‌دا رۆژه‌لاتییه‌کان له‌ رووی ئابووری و رۆشنییرییه‌وه له‌ پیشه‌وه‌ی ئەوانی تره‌وه‌ بوون، سه‌ره‌رای نار‌ه‌زایی به‌رده‌وامی پاپا، به‌لام پاتربارکی قوسته‌تینییه‌ نازناوی پاتربارکی گشتی بۆ خۆی به‌کار هینا و له‌ نیوان سالانی (۶۵۰ - ۷۵۰) زدا شه‌ش پاپا به‌ دوا‌ی یه‌کدا هاتن که هه‌موویان رۆژه‌لاتی بوون.

پاش ئەوه‌ی کلێسه‌ گه‌شه‌ی کرد زیاتر گرنگی ده‌رکه‌وت و ئەرکی زۆری که‌وته سه‌ر شان، به‌ جوړیک له‌ سه‌ده‌ی پینجه‌مدا ئیمپراتۆر تووشی ته‌نگه‌زه‌ بوو. کلێسه‌ توانی چه‌ندین خزمه‌تگوزاری پیشک‌ه‌ش بکات وه‌ک دروست کـردنی نه‌خۆشخانه و له‌ بواری ئایینیشدا کلێسه‌ زیاتر ده‌ستی کرد به‌ رینمایی و باسی دنیای دیکه‌ هه‌موو ئەمانه‌یش وایان کرد که کلێسه‌ بایه‌خ و رۆلی زۆری له‌ ژبانی هاوولاتیاندا هه‌بیت، دوا‌ بابه‌ت که له‌م به‌شه‌دا باس کراوه و تیشکی خراوته‌ سه‌ر، چه‌ند پاپایه‌ک له‌ سه‌ده‌کانی ناوه‌راستدا وه‌ک:

- ۱ - پاپا لیوی یه‌که‌می مه‌زن
- ۲ - پاپا گلاستیوسی یه‌که‌م
- ۳ - پاپا گریگۆری مه‌زن.

به‌شی شه‌شهم

به‌شی شه‌شهم که‌ تابه‌ته‌ به‌ میرو‌فنجییه‌کان و کارۆلینجییه‌کان تیشک خراوته‌ سه‌ر چه‌ند بابه‌تیکی پتۆه‌ندیدار و له‌سه‌ره‌تادا باس له‌ میرو‌فنجییه‌کان و مملانییه‌کانیان ده‌کات له‌سه‌ر ده‌سه‌لات و له‌م سه‌رده‌مه‌دا رۆلی ژنانی پاشا

ده‌رده‌که‌ویت، که‌ چۆن له‌ هه‌ولتی هیشته‌نه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتدان بۆ می‌رد و کوره‌کانیان و هاوکات وه‌جاغزاده ئایینی و عه‌لمانییه‌کان ده‌رده‌که‌ون، داگـۆبه‌رت دوا‌ین پاشای میرو‌فنجییه‌کان بوو که له‌سالی ۶۳۹ کۆتایی به‌ ده‌سه‌لاتی هات و ده‌سه‌لاتی ئەو پادشاییه‌تییه‌ به‌ ته‌واوه‌تی لاواز بوو.

کارۆلنجی و هاتنه‌ سه‌ر ته‌خته‌ی میژوو هه‌ر له‌م به‌شه‌دا باس کراوه و پپین به‌ یه‌که‌م که‌س له‌وان داده‌نریت که‌ سه‌ره‌زکایه‌تی کۆشکی کردوو، به‌لام هه‌وله‌کانی بۆ مانه‌وه‌ی زۆر درێژه‌ی نه‌کیشا و به‌ دوا‌ی ئەمه‌دا پپینی دووهم دیت، که‌ هه‌وله‌کانی بۆ پیکه‌ه‌ینانی ئیمپراتۆرییه‌تیکی یه‌کگرتوو بوو به‌ جوړیک توانی رتگری له‌سه‌ره‌خۆیی ئەلمان و باقاری و ئۆکتینه‌کان بگریت، شارل مارتل که‌ به‌ کوره‌ ناشه‌رعییه‌که‌ی پپین ناسرا بوو دوا‌ی باوکی توانی ده‌سه‌لاتیکی به‌هێز بپنیه‌ کایه‌وه، به‌ جوړیک که‌ کاریگه‌ری ناوخۆیی و ده‌ره‌کی هه‌بوو، له‌ ده‌ره‌وه‌ توانی له‌ جه‌نگی (بوا) به‌سه‌ر موس‌لمانه‌کاندا سه‌رکه‌ویت و له‌ ناوخۆیشدا توانی هه‌موو ده‌سه‌لاته‌ لۆکالییه‌کان له‌ ناو به‌ریت و دوا‌ی مـردنی، ئیمپراتۆرییه‌تیکی به‌هێزی به‌جی هیشته‌.

پاش مردنی مارتل پپینی کورته‌ بالا‌هاته سه‌ر ته‌خت و توانی پتۆه‌ندییه‌کی باش له‌گه‌ل کلێسه‌دا دروست بکات و ئەو به‌ یه‌که‌مین پاشا داده‌نریت که‌ له‌ لایه‌ن پاپاوه کراوه به‌ پاشا و توانی خزمه‌تی زۆر به‌ کلێسه‌ بکات له‌ پینا‌و مانه‌وه‌ی

دهسه لاتى خویدا و تا کاتى کوچ کردنى ۷۷۱ له دهسه لاتدا مایه وه و دواى ئەمیش ولات كه وته دهستی شارلمان كه نزیکه ی نیو سه ده له دهسه لاتدا مایه وه، هاتنى شارلمان بۆ ئەوروپا زۆر گرنگ بوو، به تایبەت کاتیک ویستی سیاسه تی فه رهنج له گرتنه دهستی دهسه لاتدا په یروو بکات له توانده وهی هه موو نه ته وه جیاوازه کان له ناو یه ک قهواره دا.

سه رده می شارلمان به تو ماری جهنگ داده نریت، چونکه له ماوه ی حوکم کردنی دا له جهنگی که به رده و امدا بوو به جوریک که دهوتریت ۵۴ جهنگی به ریا کردوه چ له ناوخوی ولات چ له ده ره وهی دهسه لاتیدا و زۆرترین جهنگی دژی سه کسونه کان بووه که بریتیه له ۱۸ جهنگ، که به خویناویترین جهنگی ئەو داده نرین و رهنکه هۆکاریکی ئەم جهنگانه ی شارلمان ئەوه بیت که سه کسونیه کان بتپه رست بوون و نیوانی فه رهنج و ساکسونی زۆر خراب بوو، به جوریک له یه ک رۆژ و له یه ک جهنگدا ۴۵۰۰ ساکسونی به دهستی فه رهنجه کان کوژراوه له جهنگی فه ردان له سالی ۷۸۳ و ئەمیش بوو به هۆی ملکه چ بوونیان بۆ ئایینی مه سیحی، به هۆی به هیز بوونی شارلمان پاپا تاجی له سه ر نا و نازناوی ئیمپراتۆری لیتا، که ئەمه له میژوودا که م وینه بوو، به جوریک هه مووان ئەویان به ئیمپراتۆر ده زانی، ته نانه ت ئیمپراتۆر (میخایلی یه که م) ی قوستنتینی یه که م دانی به ئیمپراتۆری شارماندا نا و زۆریک له کاروباره ئیداری و سیاسیه کان له سه رده می ئەمدا که شایه وه و له رووی ئیداریه وه

(کوئنتی) هه بوو که یه که یه کی ئیداری سه ره کی بوو که کاروباره کانی به رپوه ده برد و دادگاگان بۆ تاوانه قورسه کان داده نیشن. ده توانین بلین شارلمان پاشایه کی تا راده یه ک دل سوۆز و ئیداری بوو، توانی خزمه ت به هه مووان بکات و خو ی به ئیمپراتۆردا بگه ریت.

پاش مردنی شارلمان لویسی له خوا ترسی کوری له سالی ۸۱۴ هاته سه ر ته خت که پیاویکی ئایینی له خوا ترس بوو، ئەمه ییش وای کرد که ئیمپراتۆریه ته که ی په رت په رت بیت و خه لک یاخی بن و وه ره سه ی دهسه لات یه کیک بوو له گرفته کانی سه رده می ئەم و پاش مردنی ئیمپراتۆر دابه ش بوو به پیتی په یمانی فه ردان له سالی ۸۴۲ ز، به پیتی په یمانی فه ردان ئیمپراتۆریه تی کارۆلینجی له نیوان هه ر سێ کوره که ی لویسی له خوا ترسدا دابه ش بوو، ئەمه ییش به په یماننامه یه کی گرنگ بۆ ئەوروپا داده نریت، چونکه نه خشه ی بۆ زۆریک له ولاتانی ئەوروپا کیتشا.

دوا ی په یمانی فه ردان ئیمپراتۆر به ته واوه تی تیکچوو و بی هیزی ئیمپراتۆر بوو به به هیزی پاپا و ئەمیش وای کرد که بۆ ماوه یه ک کل یسه به هیز بیت تا ده هات پشپوی درێزه ی ده کیتشا، که چه ندین هۆکاری ناوخوی و ده ره کی بوون به هۆی رووخانی ئیمپراتۆریه تی کارۆلینجی، پسپۆری بواری میژوو (هنری پرین) پیتی وایه ئەم هه ره سه هینانه بۆ فشۆلی ئەو ئیمپراتۆریه ته ده گه ریته وه که له سه رده می شارماندا دروست کرا و

ئەو هۆکاری ناوخوی به گرفت ی یه که م داده نیت و هاوکات هۆکاره ده ره کیسه کانیش کاریگه رییان هه بووه، به جوریک دوو سه د سالی دوا ی شارلمان به سه رده می تاریکی بۆ ئەوروپا داده نریت، ئەمه جگه له هی رشی ده ره کی وه ک سلاش و هه نگاری و بولگاریه کان له رۆژه لاته وه و عه ره به کان له باش و وره وه و له رۆژئاوا و باکووریشه وه فاکینییه کان له هی رشی به رده و امدا بوون.

به شی حه وته م

به شی حه وته م تایبەت کراوه بۆ گه شه کردنی ولاته سه ره کیسه کانی ئەوروپا له نیوان سه ده ی (۱۱ - ۱۵) دا و له به رای ی ئەم به شه دا باس له ئینگلته ره ده کات پیتش کردنه وه ی نۆرماندی وه ک گێرانه وه یه کی میژووی بۆ ئەو ولاته، به جوریک باس له ریشه و نه ژادی ئینگلته رییه کان ده کات که له سه ده ی یه که می پیتش زاین نه ته وه یه ک نیشته جیتی ئینگلته ره بوون پیتیان ده و ترا (کلتییه کان) که پر وایه له حه وزی ده رای سپی ناوه راسته وه هاتین و پیتش ئەمه مانیش (ئیبیرییه کان) له وی ژیاون و له پاش سه ده ی یه که می پیتش زاین داگیرکاری و مملانه ی له و ولاته دا ده ست پچ ده کات و تا سه ده ی پینجه م رۆمانیه کان توانیان ده ست به سه ر ئەم ولاته دا بگرن و دوا به دوا ی ئەمانیش هۆزه جه رمانیه کان هی رشیان کرده سه ر ئینگلته را و له و ده مه دا پشپوی بالی به سه ر ولاتدا کیتشابوو و له کوئایی سه ده ی شه شه مدا (قه دیس ئۆگه ستین)

تایبینی مه‌سیحی له دوورگه‌کانی ئەو ولاتەدا بلاوکرده‌وه، له سه‌ده‌ی (۷ - ۹) ناکۆکی له نیتوان مه‌مالیکه جه‌رمانییەکاندا به‌رده‌وام بوو که هه‌وت دانه بوون و له ماوه‌ی سه‌ده‌ی (۹ و ۱۰) دا ئینگلتەرا رووبه‌رووی هێرشێ قایکنکه‌کان بووه‌وه، به‌م جوړه مملانیکان به‌رده‌وام بوو تا جه‌نگی هاستنجه‌ز، که به‌ جه‌نگی یه‌کلاکه‌ره‌وه داده‌نریت، چونکه کو‌تایی به‌ کو‌شه‌گیری ئینگلتەرا هینا و ئەو ولاتە بوو به‌ خاوه‌نی ده‌سه‌لاتییکی به‌هێز.

به‌ هاتنی نۆرماندییه‌کان و ولیه‌می فاتح به‌ تابه‌ت گۆرانکاری له‌ سیستمی ولات‌دا رووی دا و ئەو که‌سایه‌تییه‌ به‌ گرنگییه‌وه لیتی ده‌روانریت له‌ چه‌رخه‌کانی ناوه‌پرستدا و گه‌لێک کاری گرنگی کرد له‌وانه (هه‌موو قه‌لاکانی ولاتی خسته‌ ژیر ده‌سه‌لاتی خو‌یه‌وه، جه‌نگی وه‌جاغزاده‌کانی له‌ دژی یه‌کتر قه‌ده‌غه‌ کرد، په‌یره‌وکردنی سیستمی ده‌ره‌به‌گایه‌تی.... تاد) و له‌ بواری تایبینی‌شدا کاری زۆری کرد که دادگای تایبینییه‌کانی له‌ دنیا‌یه‌کان جیا کرده‌وه و له‌ بواری ئابووریشدا چاکسازی زۆری کرد و گه‌لێک بنه‌مای دانا، به‌م جوړه توانی ئینگلتەرا ببوورژینیته‌وه، به‌لام پاش کو‌چی دوایی له‌ ۱۰۸۷ هه‌نری یه‌که‌می کوره‌ بچووکه‌که‌ی هاته‌ سه‌ر حوکم ئەمیش پاش کوشتنی براکه‌ی (رۆبه‌رت).

له‌ سه‌رده‌می شا هه‌نری یه‌که‌مدا که‌ نزیکه‌ی ۲۵ سال‌ حوکمرانی کرد هه‌ر دوو سیستمی کارگیتری و دارایی هه‌نگاوی گه‌وره‌یان بری و دادگای پاشایه‌تی رۆلی هه‌بوو تا دادگای

ده‌ره‌به‌گایه‌تی، هه‌روه‌ها یاسا گشتییه‌کان له‌ سه‌رده‌می ئەمدا زۆر گرنگی پێ ده‌دا و سیکتەری دادپه‌روه‌ری و ئاسایش گرنگی زۆری پێ ده‌دا، تا وای لێ هات نازناوی (شیری دادپه‌روه‌ری) پێ به‌خه‌شرا، به‌لام پاش کو‌چی دوایی هه‌نری یه‌که‌م سه‌رگه‌ردانی ولاتەکه‌ی گرتە‌وه، تا ئەو ده‌مه‌ی هه‌نری دووه‌م له‌ سالی ۱۱۵۴ هاته‌ سه‌ر حوکم تا سالی ۱۱۸۹ ی زایینی له‌ حوکمدا مایه‌وه، که‌ به‌ یه‌کێک له‌ پاشا مه‌زنه‌کان داده‌نریت و له‌ سه‌رده‌می خو‌یدا دادگا و ده‌زگا کارگیترییه‌کانی به‌هێز کرد و سو‌پند خو‌اردن له‌ دادگادا له‌ سه‌رده‌می ئەمدا کارییکی باو بوو، دواتر کاری پێ کراوه‌ و په‌نگه‌ ئەم نه‌ریته‌یش بو‌ سه‌رده‌می رۆمانییه‌کان بگه‌ریته‌وه، سووربوونی هه‌نری دووه‌م بو‌ به‌هێزبوونی دادگاکان سه‌ری کیشا بو‌ دروست بوونی ناکۆکییه‌کی مه‌ترسیدار له‌ نیتوانی کلێسه‌دا و ئەمه‌یش دوو جو‌ر دادگای دروست کرد که‌ دادگای (پاشایه‌تی، تایبینی) بوو و به‌م جوړه حوکمرانی به‌رده‌وام بوو تا کوشتنی (بیکیت) و دوای کوشتنی ئەو که‌سایه‌تییه‌ تووشی لیتپه‌چینه‌وه بوو و ته‌مه‌نه‌ کو‌تاییه‌کانی به‌ باشی به‌سه‌ر نه‌برد و نیتوانی له‌ گه‌ل‌ که‌سه‌ نزیکه‌کانی خو‌شیدا خراپ بوو.

ئینگلتەرا له‌ سه‌ده‌ی سێزده‌دا له‌ سه‌ره‌تاوه‌ تووشی گرفتێ پاشایان و بارۆنه‌کان بووه‌وه، به‌ تابه‌ت دوای ئەوه‌ی تووشی ته‌نگه‌زی دارایی و ئابووری بوونه‌وه، ئەمه‌یش سه‌ری کیشا بو‌ مملانی له‌ نیتوان جو‌نی یه‌که‌م و بارۆنه‌کاندا، به‌ جو‌رێک درێژه‌ی کیشا و جو‌نی یه‌که‌م پێ هێز

و لاواز بوو، له‌ گه‌نده‌لی تبه‌وه‌ گلاوه‌ و له‌ مملانییدا بوو له‌ گه‌ل‌ هه‌ریه‌که‌ له‌ (ئو‌غستس) ی فه‌ره‌نسی و (پاپا ئو‌نوسنتی سێبه‌م) و جو‌نی یه‌که‌م هێرشێ برده‌ سه‌ر ئو‌غستس و له‌ گه‌ل‌یدا تیکه‌شکا و له‌ گه‌ل‌ پاپایشدا که‌وته‌ ریکه‌وتن و زۆر ملکه‌چی بو‌ نواند و له‌ سه‌رده‌می ئەمدا په‌یماننامه‌ی مه‌زن (ماگناکارتا) له‌ سالی ۱۲۱۵ ز هاته‌ گو‌رێ، که‌ ناچار بوو ئیمزای بکات، ئەو په‌یماننامه‌یه‌ له‌ ۶۳ خال‌ پیکه‌ت‌بوو که‌ زیاتر ئیمتیازاتی ده‌ره‌به‌گ و وه‌جاغزاده‌کانه‌ و که‌متریش باسی ده‌سه‌لاتی تایبینی و بازرگانی ده‌کات ئەم په‌یماننامه‌یه‌ گرنگی خو‌ی هه‌یه‌ له‌ میژوودا و پاشاکانی بریتانیا پشتگیری ماگناکارتایان ده‌کرد و له‌ سه‌ده‌کانی دوازه‌دا بوو به‌ به‌نگه‌ و نامه‌یه‌کی سه‌ره‌کی بو‌ ده‌ستووری ئینگلیزی.

له‌ سه‌رده‌می هه‌نری سێیه‌مدا مملانیکان به‌رده‌وام بوون، هه‌رچه‌نده‌ زۆر پابه‌ندبوو به‌ په‌یماننامه‌ی مه‌زنه‌وه، به‌لام پاش پیکه‌یتانی ژبانی هاوسه‌رگیری له‌ گه‌ل‌ شازاده‌یه‌کی فه‌ره‌نسی و گرنگی پێدانی زۆری به‌ خانه‌واده‌که‌ی، وای کرد بارۆنه‌کان تووره‌ بن و له‌ دژی بوه‌ستنه‌وه‌ و ئەمه‌یش وای کرد که‌ (مه‌رجنامه‌ی ئوکسفۆرد) قبو‌ل بکات، له‌ پاش ده‌سه‌لاتی ئەدواری یه‌که‌م له‌ سالی ۱۲۷۳ ز هاته‌ سه‌ر ته‌ختی ده‌سه‌لات و یه‌کێک له‌ تابه‌ته‌ندییه‌کانی ئەم دروستبوونی په‌رله‌مانه‌، له‌ ماوه‌ی ده‌سه‌لاتی ئەدواریا په‌رله‌مانییکی نمونه‌یی پیکه‌یتنرا، هه‌رچه‌نده‌ ئەم ولاتە به‌ چهند قوناغیکدا تپه‌ریه‌وه

له پرووی ئەم جوړه ئه نجوومه نانه وه، له پرووی واتاییه وه په رله مان چهند واتایه کی داوه وهک (کوښوونه وه، کوښوونه وه ئه نجوومه نی پاشا، په رله مانی نمونه یی).

تایه مته ندی میژووی بریتانیا له هه ردووه سده دی (۱۴ و ۱۵) دا تیکچوونی ده زگاکانی دهره به گایه تی و گه شه کردنی په رله مان و بازرگانی و پیشه سازییه، هاوکات بلاو بوونه وهی نه خووشی تاغوون کاریگه ری کومه لایه تی و ئابووری خراپی له سهر ژبانی خه لک به چی هیشت، سهره رای کاریگه رییه کانی جهنگی سه د ساله، له سهرده می ئه دواردی سییه مده په رله مان سهرکه وتنی زیاتری به ده ست هیئا و به پیاویتی لیها توه داده نریت، له ئاستی ناوخودا توانی ریگری له سهره خوئی (سکوتلاند، ویلز) بکات و له ئاستی دهره وه یشدا توانی جهنگی سه د ساله له گه ل فهره نسا به رپا بکات (۱۳۳۷ - ۱۴۵۳) که به سهرکه وتنی ئینگلته را کوئی هات، هاوکات له سهرده می ئیدواردا په رله مان بوو به دوو به شه وه، یان بلتین بوو به دوو ئه نجوومه ننه وه (ئه نجوومه نی لوردات، ئه نجوومه نی گشتی) و په رله مانی ئینگلیزی توانی ورده ورده دهسه لاتتی دارایی له دهستی پاشا دهر بکات و بتوانی رولیان له دانانی پاشادا هه بیته، وهک ئه وهی که هنری چواره میان له سالی ۱۳۹۹ زایینی هه لئژارد و چوره سهر کورسی دهسه لات و ئه مه یش بو کاری په رله مانی زور گرنگ بوو.

بریتانیا له سهرده می هنری چواره م و پیئجه م و شه شه مده له سالی

۱۳۹۹ - ۱۴۶۱ دهسه لاتتی په رله مان زور فراوان بوو، له سهرده می هنری پیئجه می شدا پاش جهنگی ئه جینکوورت له سالی ۱۴۲۰ ز توانی به سه سه ر فهره نساییه کانداه سهر بکه ویت، به لام به مردنی ئه م پاشایه ئه م بنه ماله یه تووشی شکست هاتن پاش ئه وهی هنری شه شه می کور هات به هاتنی ئه م که ته مه نی هیشتا نو مانگی ته واو نه کردبوو، ناچار وه سی بو دانرا و پاش ئه وهی که ته مه نی بوو به ۱۸ سال دهسه لاتتی وهرگرت، به لام سهرکه وتوو نه بوو، به جوړتیک که تووشی نه خووشی دهروونی بوو، ریچاردی دوقی (یورک) کرا به وه سی به سه رییه وه و زوری نه خایاند ریچارده جهنگی له دژ به رپا کرد و ئه م جهنگی نیوان بنه ماله ی یورک و لانکسه ر به جهنگی گوئل ناسراوه، که جهنگی کی خویناوی بوو و به هاتنه سهر ته ختی یورکه کان کوئی هات، که نزیکه ی بیست و چوار سال له حوکمدا مانه وه، ئه دواردی چواره م ۱۴۶۱ - ۱۴۸۵ یه که مین پاشای بنه ماله ی یورک بوو ئه وه که سیکی خوشه ویست و زیره ک بوو، ولات له سایه ی ئه مده ئارامی به خووه بینی، پاش مردنی کوره دوازه سالانه که سی (ئه دواردی پیئجه م) بوو به پاشا و ریچاردی برای بوو به وه سی به سه رییه وه و دوا ئه مه یش نا ئارامی ولاتی گرته وه، که به هاتنه سهر ته ختی (هنری هه وته م) له بنه ماله ی لانکسته ر پاش جهنگ له گه ل یورکه کان کوئی هات.

هه ر له م به شه داه باس له فهره نسا دهکات به تایه تی دوا ی په میانی

فهردان و دهرکه وتنی بنه ماله ی کابین و دهره اویشه ته کانی ئه وه دهمه و گه شه کردنی ئه ولاته، یه کیتیک له ئامانجه گرنکه کانی په میانی فهران سه ره له دانی دوو دهوله تی نوئی و گرنگ بوو (فهره نجی رورژئاوا، فهره نجی رورژه لات) بنه ماله ی کابین نزیکه ی یهک سه ده له گه ل فهره نجییه کانداه کیتیکیدا بوون و سه رئه نجام له سالی ۱۹۸۷ یه کیتیک له نه وه کانی کابین (هیو کابین) توانی دهسه لات له فهره نسا بگریته ده ست و ئه وه دهمه ئه ولاته له چهند دوورگه یهک پیکهاتبوو، که میره دهره به گه کان حوکمیان ده کردن و دهسه لاتتیکی سه رییه خو بان هه بوو، دهوتریت فهره نسا له سه ده کانی (۹ - ۱۱) له میرنشینیکی دهره به گایه تی زیاتر هیچی دیکه نه بوو، به لام چهند هوکارتیک بوو به هوئی ئه وهی که له دهسه لاتدا بمیننه وه وهک (ناکوکی به رده وامی میره کانی چوار دهری فهره نسا، مانه وهی باوک له دهسه لاتدا و دانانی کوره گه وره که ی له دهسه لاتدا، گرنگی سهر زمینی (دوورگه ی فهره نسی).

له سه ده ی ۱۲ دا چهند گوړانیتیکی ناوخوئی و دهره کی پرویاندان، که بوون به هوئی پته وه وکردنی دهسه لاتتیکی پاشایه تی و به هیته کردنی حوکمه تی ناوه ند، گوړانکارییه ناوخوئییه کان گه لیک بوون له سه ر دهستی بنه ماله ی کابین بوو، ئه وان توانییه یان هه رچی وه جاغزاده و دهره به گه بیخه نه ژیر دهسه لاتتی خو بان، به تایه تی لوسی شه شه م و به دوا ی ئه می شدا پاشاکانی دیکه دهستیان کرد به چاکسازی ئابووری و کومه لایه تی و

له باکووری ولاتدا شاره کان گه شه یان کرد و چینی بۆرژواکان دروست بوو و هاوکات ئالوگۆر به پاره ده کرا و برهوی پهیدا کرد و له دواى سالى ۱۱۷۳ نه نجومهنى پیاوانى دنیایی و ئایینی پیکهات، دواتر نه مه گۆرانى به سه ردا هات و بوو به نه نجومهنى (پاشا، په رله مان).

جگه له گۆرانکارییه ناوخۆبیه کان چهند گۆرانیکى دهره کیش روویاندا وهک هه ولدان بۆ فراوانخوآزی دهسه لات به تایبته زیادکردنى هیزی پاشایه تی نۆرماندى له بریتانیا.

فلیپی دووهم ۱۱۸۰ - ۱۲۲۳ ی زایینی به به توانترین پاشای فه ره نسا داده نریت له سه ده کانی ناوه رستدا و به فلیپ ئوغسستس ناسراوه و له م به شه دا تیشک خراوه ته سه ر ژیان و هه وله کانی بۆ به هیز کردنى دهسه لات و له جه نگدا بوو بۆ پاراستنى دهسه لاتى خوئى به شیوه یه ک ناکوکی نیوان خوئى جوئن درێزه ی کیشا، به لام فلیپ له م جه نگه دا سه رکه وتوو بوو، که له میژوودا به جهنگى بۆفین ناسراوه، نه م جهنگه بۆ فه ره نسا زۆر گرنگ بوو به شیوه یه ک که مه ترسى ئینگلیزی له سه ر نه و ولاته نه هیشته و بووه مایه ی سهروه رى له دهستى نه و ولاته و رۆمى پیرۆز.

فلیپ لویسى هه شته مى کورى له جهنگى خاچپه رسته کاندایه شدار بوون و جهنگه که به له ناو بردنى بیدعەى نه لبه جنسى و سه ره خوئى ئۆلۆز کۆتایى هات.

لویسى نۆبهم که له ۱۲۲۶ - ۱۲۷۰ له حوکمدا بوو که به (قه دیس لویس) یش ناسراوه پاشایه تی له فه ره نسا گه یشته

نه و په رى هیزی دهسه لاتى خوئى، هه رچه نده ته مه نى مندال بوو، که کرایه پاشا، بۆیه دایکى (پلانش) کرایه وهسى و زۆر هاوکارى کرد، نه م پاشایه نمونه ی پاشایه کى دادپه روه ر و سوارچاک و له خوا ترس بوو، نه مه یش وای کرد که ریزی زۆرى لى بگيریت و چاکى نه م هاوتا بوو له گه ل لویسى چوارده، بۆ به راورد کردن و نمونه یه کى چاک بوو بۆ مه سیحیه ت و زۆر گرنگى به چاودیری پشکنین ده دا، جه نگه خیله کیه کانی له سه رانه رى ولاتدا قه دهغه کرد و دادگا ساخته کانی راوه ستاند و دارایی ریکخسته وه و کاروبارى باج و خه راجى جاریکى دیکه دارشته وه.

بۆ یه که مین جار بوو خه لکی نه وروپا له سه ده کانی ناوه راستدا هه ستیان کرد که حوکمه تیان هه یه و ده زگایه ک نیبه بیانچه وسیتیتته وه و له سه ر ئاستى دهره وه یش گرنگترین کار ریکه وتننامه ی پاریس بوو له گه ل هنرى سیپیه مى پاشای بریتانیا له سالی ۱۲۲۹ز و به پیتی نه و ریکه وتننامه یه هنرى له به رانه بر هه ندیک هه ریم وازى له مافه میراتیبه کانی له نۆرماندىا و بۆتزا و میندا هیتا.

هه رچه نده راویژکاره کانی لویس هه ولتیا ن دا به شدارى له جهنگى خاچپه رسته کاندایه کات، به لام نه و له سالانى ۱۲۴۸ و ۱۲۷۰ دوو هیترشى ریکخست و تیبیاندا سه رنه که وت و به مردنى پرۆژه کانی بۆ جهنگى خاچپه رسته کان شکستى هیتا، به تایبه تی پیش نه وه ی بگاته تونوس و داگیرى بکات کۆچى دواى کرد، تا مردنى لویسى نۆبهم

سیاسه تی پاشایه تی فه ره نسا خوئى له یه کیتی فه ره نسا و به هیز کردنى دهسه لاتى ناوه ند و ریکگری له فراوانخوآزی پاشایانى بریتانیا ده بینیه وه، نه مه یش درێزه ی کیشا به جۆرێک که فراوانخوآزی نه و ولاته بۆ دهره وه ی خوئى دهستى پى کرد و نه مه یش تووشى تبه وه گلانى چه ندین ئاریشه ی کرد، له سه ده ی سیزده مدا فه ره نسا بوو به هیزترین ولاتى نه وروپا و له رووى سیاسى و ئابوورى و ئیداریبه وه گه شه کردنى به خوئیه وه بینى.

دواى کۆچى دواى فلیپی سیپیه م فلیپی چوارده مى کورى هاته سه ر حوکم و به هاتنى نه م پاشایه بنه ماله ی کابى له نه مان نرېک ده بوونه وه، پاش نه وه ی هه ر سى کوره که ی دهسه لاتیان گرته ده ست له سالی ۱۳۱۴ - ۱۳۲۸ و پاش نه وان هېچ کامیان کوریا ن نه بوو و پاش مردنى شارلى چوارم بنه ماله ی کابى دواى نه وه ی چوار سه ده له دهسه لاتدا بوون کۆتایى هات و فیلپ دی فالوا به ناوی فیلپى شه شه م دهسه لاتى گرته ده ست.

جهنگى سه ده ساله که له سالی ۱۳۳۷ تا سالی ۱۴۵۳ ی خایاند، بۆ هه ر یه که له فه ره نسا و ئینگلیز گرنگ بوو، نه مه یش بوو به مایه ی چه ندین جهنگ و دهسکه وت بۆ هه ر یه که یان و گرنگترین هوکارى هه لگیرسانی نه م جهنگه بریتیه له:

۱ - مه سه له ی سکۆتلاند له مه ترسیدارترینى نه و کیشانه بوو که بریتانیا پتیه ی ده نالاند.

۲ - مومته له کاتى پاشایه تی بریتانیا بوو له فه ره نسا.

۳ - کیشه ی فلاندرز که زۆر له

کیشی سکووتلاند دهچوو، بهلام ئەم سەر به فەرهنسا بوو
 هەر له ماوهی ئەم جەنگەدا چەند پاشایەکی گرنک له هەردوو لا دەرکەوتن وەک (میری رەش کە کۆری گەورە ئەدواردی سییەم بوو، هیتشیکێ کردە سەر فەرهنسییەکان و شکستیانی پێ هێنان، شارلی ژیر توانی بە هۆی ژیری و لیها توووییەوه متمانە بۆ فەرهنسییەکان بگه‌ڕێنیتەوه، گریسکلین یەکیک بوو له سەرکردە دیارەکانی فەرهنسا له ماوهی جەنگەدا).

بۆرغەندیایەکیک له میرنشینه گرنکە دەرەبەگایەتیەکانی سەر به تاجی فەرهنسی بوو، به تاییبەتی له کۆتایی سەدهی چوارەمدا له ژیر سەرکردایەتی دۆق فلیپدا و ئەو توانی هەرچی زهوی نیوان بۆرغەندیای و فلاندرزی هەیه بیانخاتە سەر مەملەکەتەکی خۆی و بۆ ماوهیەکی دەسەلاتی خۆی بەسەر شارلی شەشمی لاوازی برازایدا راگەیاندا، ئەمەیش بوو بە هۆی نارەزایی فەرهنسییەکان و سەرئەنجام (جۆنی ئازا) پلانیکی بۆ کوشنتی دۆق ئۆرلیان دارشت و ئەم کارەیش بوو بە هۆی هەلگیرسانی جەنگی ناخۆیی مالتویرانکەر له نیوان هەر دوو سەربازگەهی بۆرغەندی و ئۆرلیانیدا، له دەمەدا فەرهنسا به دەست ئەم هەموو ئاریشەوه دەینالاند، دەسەلاتداری ئینگلیز ئەم هەلهی قۆستەوه له سەردەمی هنری چوارەم و پێنجەمدا و پاش جەنگی تاجنکۆرات له سالی ۱۴۱۵ زایینی کە فەرهنسییەکان زۆر شتیان له دەست چوو ناچار بوون پیماننامە (ترۆی) له سالی ۱۴۲۰ ز قبول

بکەن. ئەم داگیرکارییە ئینگلیز لای فەرهنسییەکان زۆر قیژەون و بێزارکەر بوو، تا ئەو دەمەی دۆفیتی کۆری شارلی شەشمە توانی ئاھێک بۆ فەرهنسییەکان بگه‌ڕێنیتەوه.

جان دارک له سالی ۱۴۱۲ له دایک بوو و له سالی ۱۴۳۱ سووتینرا، ئەم کچە بوو بە ئەفسانەیک بۆ فەرهنسییەکان و پروای بە شارلی حەوتەم هیتا، کە له توانایدا سەرورەری بۆ فەرهنسا بگه‌ڕێنیتەوه و سەرەرای ئەنجامدانی چەندین شەڕ، بەلام توانی گیانی نیشتمانی پەرورەیتی لای فەرهنسییەکان بەرز بکاتەوه و پاش دەستگیرکردنی لەلایەن ئینگلیزەکانەوه و دادگایی کردنی بە چەندین تاونی وەک جادووباز و بیدەچی و هەلگەراوه له ئابین، سەرئەنجام بریاری سووتاندنی درا، جەنگی سەد سالە وەک جەنگی دەرەبەگایەتی دەستی پێ کرد و وەک جەنگی نەتەواوەتی کۆتایی هات و کۆتایی جەنگەکە بوو بە هۆی جیابوونەوهی تەواوەتی نیوان هەر دوو ولات و دروستبوونی گیانی نیشتمان پەرورەیتی له هەر دوو لا و جەنگەکە چۆن بە بێ راگەیانندن دەستی پێ کرد بە بێ هیچ ریکەوتن و راگەیانندیکیش کۆتایی هات.

جەنگی سەد سالە به سەرکەوتنی فەرهنسییەکان کۆتایی هات و دەبوو بە زووترین کات فەرهنسییەکان دەست بە ئاوەدانکردنەوهی ولات و دروستکردنی دەسەلاتیکی ناوەندی بکەن و دانانی سنوورێک بۆ هیزی بۆرغەندیای، به هاتنی لویسی یازدەهەم (۱۴۶۱ - ۱۴۸۲) کە دەسەلاتی هەبوو زۆر گرانکاری

پروویاندا به تاییبەت هەول و کۆششی دۆقەکانی بۆرغەندیای و لویس سەرەرای چاکی خۆی کۆمەڵیک کەسی باشی له دەوری خۆی کۆ کردەوه و له دەوروبەری سەدهی یازدەدا، هەرچی هەرتیم و میرنشینی دەرەبەگایەتیەکانی مەملەکەتی فەرهنسی تیکەڵ بوون و راستەوخۆ کەوتنە ژیر دەسەلاتی ناوەندەوه.

له سەدهی چوارەدا ئەنجومەنی چینهکان پێگەیهکی گرنکی له ژبانی سیاسی فەرهنسادا هەبوو، هەرچەندە پاشتر به چەند کاریکی خراب و نەشیاوهوه تێوهگلا، بۆه رۆلی خۆی له دەست دا، به هاتنی سالی ۱۵۰۰ پاشایەتی فەرهنسا سەرکەوتن بەسەر هەموو میر و دەرەبەگ و شارەکان و تارا دیەکیش کلتیسەکانیش و زۆر کاردا، کە پاشاکان دەستیان دا بۆ لویسی دوازدەم توانی تەواوی بکات و خەلکی به گەشبینییەوه له ئابیندە و لاتەکیان دەروانی.

دوابەش له بەشی حەوتەم باس له ئیمپراتۆریەتی رۆمانی پیرۆز دەکات و له سەرەتادا پێشینهیەکی میژوویی ئیمپراتۆرییەتی رۆمانی باس دەکات، به تاییبەتی له دواي سەدهی حەوتەمەوه و هەر لەم بەشەدا تیشک دەخاتە سەر ئیمپراتۆرییەتی رۆژھەلاتی و رۆژئاوایی، به تاییبەتی پاش تاج لەسەر نانی شارلمان له سالی ۸۰۰ی زایین لەلایەن پاپاوه و هەندیک له میژوونوسان ئەم رووداوه بەسەرەتای ئیمپراتۆرییەتی رۆمانی پیرۆز دەزانن، کە له سەدهکانی ناوەراستەوه سەری هەلداوه و تا سالی ۱۰۸۶ ی خایاند و هەندیکی دیکە به دابەش

بوونی مه سیحیه تی رۆژهللات و رۆژئاوای ده زانن و به هۆی دابونه ریت و بچوو کبونه وهی ئیمپراتۆرییه تی گه وه وه سه ره نه نجام له سالی ۹۳۴ ی زایینی ئیمپراتۆر کۆتایی پێ هات، به لام هیندهی نه خایاند بیرو کوهی ئیمپراتۆرییه تییه کی دیکه سه ری هه لدا که له (ئه لمانیا) بوو.

ئه لمانیا مه مله که تی فه ره نجییه رۆژهللاتییه کان بوو، که بهر لویسی ئه لمانی که وت و پاشان بهر بنه ماله که ی که وت، له سالی ۸۹۹ درایه لویسی بچکۆل، که به مردنی ده سه لاتتی کارۆلینجی له ئه لمانیا کۆتایی پێ هات و سه ره ده می پاشایه تی دوای ئه و سه ره ده مه تایبه تمه ند بوو به دوو شته وه (زیاد کردنی مه ترسی له خۆرئاوا وه ک هیرشی سلاف و ههنگارییه کان، زیاد کردنی ده سه لاتتی ده ره به گه کانی ئه لمانیا) له سالی ۹۱۱ ئه لمانیا له چوار دۆقی گه وه پیکهاتبوو، پرۆفیسۆر جیمس ئومیسۆن بۆ میژوووی ئه لمانیا و چه ره که کانی ناوه راس ت ده نووسیت " ئه لمانیا له ماوه ی سه ده ی ۱۰ - ۱۲ دا به هیزترین ولاتی ئه وروپا بووه و بنه ماله ی سه کسۆنه کان بنه مای ئه و هیزه یان دارشت، به لام له سه ره ده می بنه ماله ی هۆنش تا و فنی شدا ئه لمانیا گه یشته ئه و په ری بی هیزی و فه ره نسا جیگه ی گرت وه و ئه م بی هیزییه درێژدی کیشا... "

بنه ماله ی سه کسۆنه کان و بوونیان له ئه لمانیا و فه رمانه روه ایه تی یان نیشان ه ی بۆ کراوه و ئاماره به چه ند پاشایه کیان ده دات:

۱ - هنری یه که م که له سالی

۹۱۹ ده سه لاتتی گرت ه ده ست و له سالی ۹۳۶ کۆتایی به ده سه لاتتی هات، پاشای بنه ماله ی ساکسۆنه کان بووه و زۆر سیاسه تی ناو خۆی دارشت و ئه و سیاسه ته ی په ی ره ده کرد که ده یگوت " بۆ خۆت بژی و واز له خه لکانی دیکه به یته... " ئه و توانی هیرشی هه ر یه که له ههنگارییه کان و سلافییه کان بۆ سه ر فه رمانه روه ایه تییه که ی تیک بشکینێ.

۲ - ئۆتۆی یه که م که له سالی ۹۳۶ هاته سه ر حوکم و له سالی ۹۷۲ کۆتایی به ده سه لاتتی هات و ئه م به مه زنته رین شای ساکسۆنییه کان داده نریت و ئه لمانیا له سه ده ی ده و یازده دا گه یشته ئه و په ری هیز که چاکه ی بۆ ئه م شایه ده گه ریت وه و زۆر به حه ماس بووه بۆ دروست کردنی ئه لمانیا یه کی به هیز و له سه ره ده می ئه مدا ئه سقه فه کان زیاتر گرنگیان پێ ده درا و رۆلیان دیار بوو، ئۆتۆی گه وه گه لیک جهنگی به ریا کرد، که گرنگترینیان جهنگی (لحفید) بوو له سالی ۹۵۵ که توانی به سه ر مه جه ره کاندایا سه ر بکه ویت.

۳ - هانتی هه ر یه که له ئۆتۆی دووه م، ئۆتۆی سییه م، هنری دووه م که ده سه لاتیان له ۹۷۳ ده ست پێ ده کات تا ۱۰۲۴ ی زایینی و ئه م سێ پاشایه له سه ر هه مان بنه ما رۆیشتن که ئۆتۆی گه وه دا پرشتبوو، ئه وانه زۆر هه ولیان دا بۆ گه رانه وه ی ده سه لاتتی ئه لمانیا له ئیتالیا و به مردنی هنری دووه م ده سه لاتتی ساکسۆنه کان کۆتایی پێ هات.

ئه لمانیا له سه ره ده می بنه ماله ی

فرانکفۆنییدا که له سالی ۱۰۲۴ ده ست پێ ده کات تا وه کو سالی ۱۱۲۵ و له م به شه دا جگه له پیشه کییه ک بۆ ده سکه وه تی بنه ماله ی ساکسۆنی که باسی ده که ن وه ک زالبوونیان به سه ر کلێسه و تا راده یه ک پایاکاندا تیشک خرا وه ته سه ر چه ند پاشایه کی فرانکفۆنی:

۱ - کۆنرا دی دووه م که له سالی ۱۰۲۴ - ۱۰۳۹ ده سه لات ده گرت ه ده ست و یه کییک بوو له مه زنته رین پاشاکانی ئه لمانیا له سه ده ی ناوه راس تدا و زۆر دانا و ژیرتر بوو، توانی به سه ر ئه سقه فه کاندایا زالی بیت و گرنگی به وه چاغ زاده بچوو که کان ده دا، که دواتر ئه مه بوو به هۆی لاواز کردنی ده سه لاتتی ناوه ند.

۲ - هنری سییه م که له سالی ۱۰۳۹ - ۱۰۵۶ له ده سه لاتدا بوو به دوا یین پاشای ئه لمانی داده نریت له سه ده کانی ناوه راس تدا و تا راده یه ک سه رکه وتوو بوو له که م کردنه وه ی دۆقه کان و ده سه لاتتی خۆی له ولاتدا به هیز کرد و ده ستی به سه ر کلێسه دا گرت، پاش کۆچی دوا یی خۆی، ئه وه بۆ کوره که ی (هنری چواره م) بوو به کیشه.

۳ - هنری چواره م که له سالی ۱۰۵۶ - ۱۱۰۶ ده سه لاتتی گرت ه ده ست، گه وه ره ترین کۆسپ له ماوه ی فه رمانه روه ای ئه مدا کلێسه و پاپاویه ت بوو که به ته وا وه تی تووشی دارمان و گه نده لی بوو بووه وه، هنری چواره م یه کییک بوو له به هیزترین پاشایانی ئه لمانی و هاوکات به دبه خت تر بنیشیان بوو، ده بوو ئه م پاشایه رووبه پرووی وه جاغزاده و پیاوانی کلێسه بیته وه و ئه وه بوو ئه و جهنگه ی ده ست پێ

کرد و کارگه یشته ئه وهی که ناو به دیکتاتور دهر بکات و هاوکات له سالی ۱۰۷۳ (هالديراند) که جووتیاریکی ئیتالی بوو، به یه کیک له گرنگترین پاپاکان داده نریت و ئه م پیاوه دهستی به چاکسازی له کلێسه دا کرد، ئه مه پیش بوو به هۆی ملمانئ له نیوان دهسته ی پاشا و کلێسه دا، سه ره ئه نجام به سه رکه وتنی پاپا کۆتایی هات، ئه مه پیش بوو به هۆی دیق کردنی هنری چواره م و دوا ی خۆی کوره که ی (هنری پینجه م) هاته سه ر حوکم که تا سالی ۱۱۲۵ له دهسه لاتدا مایه وه.

ئه لمانیا له سه رده می بنه ماله ی هۆهنشتاوفن که له سالی ۱۱۲۵ - ۱۲۵۴ دهسه لاتیان گرت ه دهست، ئه ویش دوا ی کۆچی هنری پینجه م، که وه جاک کویر بوو، هیچ مندالێکی نه بوو، پاش ۲۷ سال ملمانئیی نیوان هه ر دوو بنه ماله ی (هۆهنشتاوفن و گۆلفز) که سه ر ئه نجام یه که م پاشای بنه ماله ی یه که م فه ریدریکی یه که م هاته سه ر حوکم که ئامازه به چهند پاشایه کیان دراوه:

فردریک به ربروسی که له سالی ۱۱۵۳ - ۱۱۹۰ له حوکمدا بوو له پاشا گرنه گانی ئه لمانیا داده نریت و پیاویکی وریا و ئازا بووه و زۆر پروای به بیروکه ی ئیمپراتۆر هه بووه، هه ر بۆیه له و پیناوه دا جه نگاوه، به تایبه تی له گه ل پاپاکاندا و چه ندین هیترش و شه ر و په یماننامه ی گری داوه، له وانه په یمانامه ی (کۆنستانس) و هیترشی خاچه رسته ی سییه م، فردریک له سالی ۱۱۸۸ به شدار بوو، به لام له

کاتی چوونی له رینگه له ئاودا خنکا.

هنری شه شه م که له سالی ۱۱۹۰ - ۱۱۹۷ دهسه لاتئ هه بوو و پاش کۆچی باوکی هاته سه ر حوکم و ماوه ی دهسه لاتئ ئه م به ملمانئییه کی زۆر داده نریت له نیوان دهسته لاتئ ئیمپراتۆر و پاپادا و ئه و کاته ی که خۆی بۆ جه نگی خاچه رسته کان ئاماده ده کرد له ته مه نی لاوئیتیدا که ۳۲ سال بوو کۆچی دوا یی کرد و کۆچی دوا یی هنری و اتا کۆتایی دهسه لاتئ ئه لمانیا له ئیتالیا و له ناوچوونی خه ونی ده و له تیکی ئه لمانی به هیز.

به کۆچی دوا یی هنری شه شه م ئیتالیا هه ناسه ی ئاسووده یی هه لمژی و باکووری ئیتالیا سه ره به خۆی راگه یاند و له و کاته دا (ئه نۆسننتی سییه م) هاته سه ر ته ختی پاپا، له سالی ۱۱۹۸ - ۱۲۱۶ له حوکمدا مایه وه، که که سیکی ژیر و لیها توو بوو و له زانکۆ چه ند زانستیکی خویتند.

له ئه لمانیا دوا ی مردنی هنری شه شه م ملمانئ له نیوان هۆهنشتاوفن و ولفیبه کان بۆ گرتنه دهستی دهسه لات درێژه ی کیشا که چواره سالی خایاند، سه ر ئه نجام فه ردریکی دووه م بوو به پاشای ئه لمانیا.

فردریکی دووه م که له سالی ۱۲۱۵ - ۱۲۵۰ له سه ر حوکمدا بوو سه ره تا پیوه ندی له گه ل پاپادا باش بوو، به لام دواتر پیوه ندیان ئالۆز بوو، به تایبه تی ئه و ده مه ی که فه ردریک خۆی له جه نگی خاچه رسته کان دزییه وه، ئه مه پیش پاپای تووره کرد و سه ره ئه نجام

کلێسه و دهسه لاتئ کلێسه توانیبیان ده سه که وتیکی دیکه به دی به یتن و پاش کۆچی پاشا له سالی ۱۲۵۰ کوره که ی هاته سه ر حوکم (کۆنراد) و ئه میش نه ی توانی له سه ر حوکم بمیئیتسه وه و ناچار هه له هات بۆ ئیتالیا.

له دوا به شی ئه م بابه ته دا باس له ئه لمانیا ده کات دوا ی سالی ۱۲۵۰ و تییدا هاتوه که ئه و ولاته له سه ده ی ۱۱ و ۱۲ دا به هیزترین ده و له تی ئه وروپا بووه، به لام له سه ده ی ۱۳ دا ئه و به هیزیه له ناوچوو، له سه ده ی ۱۴ و ۱۵ یشدا ده رکه وتنی پاشایه تی به هیز و پیشکه وتنی دهسه لاتئ ناوه ند بوو، هۆکاره گانی پیش نه که وتنی ئه لمانیا وه ک فه رهنسا و بریتانیا بۆ ئه م هۆکارانه ده گه رپته وه:

۱- هه لپژاردنی پاشا له سه ر بنه مای پشتا و پشت.

۲- هیله ده ره به گی و خپله کبیه کان به باشی سوودیان لی نه ده بینرا.

۳- تیه و گلان و سه رقالبوون به ئیتالیا و پاپویه ته وه....

له سه ده گانی ۱۳ و ۱۴ دا کۆمه لێکی زۆر له دهسه لاتداران به ناوی جۆربه جۆر ده رکه وتن وه ک (تارکدۆق، دۆق، کۆنت...) که حوکمیان ده کرد و له و ده مه دا چه ندین قه واره ی نوئ ده رکه وتن، که بریتی بوون له شه ره کان.

دوا ی ئه و سه ره گه ردانیه ی ئه لمانیای گرت ه وه ته ختی دهسه لات به چۆلی مایه وه تا ئه و کاته ی بنه ماله یه کی گرنه گ هاتن به ناوی هیسه بۆرگ که له بنه چه دا خه لکی (ئه لزاس) ی سویره بوون و له

سه دهه‌کانی ۱۵ و ۱۶ دا توانییان دهست به‌سەر ئه‌و روپادا بگرن و تا کۆتایی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م له‌ سالی ۱۹۱۸ له‌ ژیر ده‌ستیان مایه‌وه و به‌م شتیه‌یه‌ کیشمه‌کیش له‌ نیوان بنه‌ماله‌کاندا درێژهی کیشا تا ئه‌و کاته‌ی که‌ له‌ کۆتایی ئه‌م به‌شه‌دا ئامازه‌ به‌ بنه‌ماله‌ی هۆهنزلرن ده‌کات که‌ رۆلێکی گرنگی له‌ ئه‌و روپا و ئه‌لمانیای سه‌ده‌کانی داها‌توودا بینه‌وه.

به‌شی هه‌شته‌م

به‌شی هه‌شته‌م که‌ دوا به‌شی ئه‌م کتێبه‌یه‌ بۆ جه‌نگی خاچه‌رسته‌کان ته‌رخان کراوه، وه‌ک باکگراوندی‌کی میژوویی باس له‌م جه‌نگه‌ ده‌کات که‌ ئه‌و روپای مه‌سیحی کردیانه‌ سهر ولاته‌ عه‌ره‌بیه‌کان، که‌ له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی ۱۱ ده‌ستی پێ کرد و نزیکه‌ی دوو سه‌د سالی خایاند (۱۰۹۶ - ۱۲۹۱) زایینی. پالنه‌کاره‌کانی جه‌نگی خاچه‌رسته‌ی کراوه‌ته‌ چه‌ند به‌شیکه‌وه له‌وانه‌:

۱ پالنه‌ری ئایینی: کلێسه‌ی خو‌رتاوا به‌رده‌وام شوێنکه‌وتووانی هان ده‌دا بۆ دژایه‌تی کوردنی موسلمانه‌کان و جه‌نگانی له‌گه‌لیان به‌ ئه‌رکیکی پیروژ ده‌زانی، که‌ ئه‌مه‌یش هانی مه‌سیحیه‌کانی دا که‌ له‌ جه‌نگه‌دا به‌شدار بن، هاوکات ئه‌و هه‌موو دژوارییه‌ی که‌ ده‌هاته‌ ریتی ئه‌و جه‌جانه‌ی که‌ ده‌هاتن بۆ خاکی پیروژ له‌ (بیت المقدس) ئه‌مه‌یش به‌هانه‌ی به‌ ده‌ست پاشاکانه‌وه‌دا جه‌نگ هه‌لگیرسین، به‌ تایبه‌تی پاش ئه‌وه‌ی که‌ سه‌لجوقیه‌کان ده‌رکه‌وتن و به‌

توندی که‌وتنه‌ گیانی حاجیه‌یه مه‌سیحیه‌کان.

۲ - پالنه‌ره‌ ئابووری و بازرگانییه‌کان: ته‌ماعی ده‌ره‌به‌گه‌ فه‌ره‌نسی و بازرگانه‌ ئیتالییه‌کان که‌ تاین به‌ لای ئه‌وانه‌وه‌ هۆیه‌ک بوو بۆ گه‌یشتن به‌ مه‌رامه‌ بازرگانی و سیاسیه‌کان و ده‌ره‌به‌گه‌ فه‌ره‌نسییه‌کان زه‌وی زۆریان ده‌سکه‌وت و بازرگانه‌کانیش به‌ هۆی به‌شداریه‌یه‌وه‌ قازانجی زۆریان ده‌ست که‌وت، ده‌کریت به‌ کورتی جه‌نگی خاچه‌رسته‌ی به‌ جه‌نگی‌کی داگیرکاری ئه‌و روپای دژی جیهانی ئیسلامی بزانی.

پیشه‌که‌وتنی جه‌نگی خاچه‌رستان که‌ ده‌توانین ئه‌م جه‌نگه‌ بکه‌ین به‌ چه‌ند قوناغ و هه‌لمه‌تیکه‌وه‌:

هه‌لمه‌تی یه‌که‌می خاچه‌رسته‌ی:

۱- هه‌لمه‌تی میلی: ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ جووتیار و خه‌لک بۆ ئه‌و جه‌نگه‌ ئاماده‌ کران که‌ شاره‌زایی زۆریان له‌ هونه‌ری جه‌نگدا نه‌بوو و به‌ سه‌رکردایه‌تی واته‌ر به‌ره‌و قوسته‌نتینییه‌ به‌رێ که‌وتن، به‌لام له‌ رێگه‌دا تووشی که‌م خو‌راکی و جه‌نگی مه‌جه‌ره‌کان هاتن و پاش ئه‌وه‌ی جارێکی دیکه‌ به‌رێ که‌وتنه‌وه‌، به‌لام دیسان له‌سه‌ر ده‌ستی تورکه‌کان تووشی شکست هاتن و ئه‌م هېرشه‌ هیچ ئامانجی‌کی سه‌ربازی نه‌پێکا.

۲- هه‌لمه‌تی میره‌کان: هه‌لمه‌تی میره‌کان له‌ هاوینی ۱۰۹۶ دا ده‌ستی پێ کرد، که‌ به‌ زۆری له‌ فه‌ره‌نسییه‌کان پیکه‌هاتبوو و هه‌لمه‌ته‌که‌ له‌ چه‌ند سه‌ربه‌یه‌ک پیکه‌هاتبوو، هه‌ر سه‌ربه‌یه‌کیش له‌ ژیر فه‌رمانه‌ی میری‌کی ده‌ره‌به‌گدا بوو،

له‌ میره‌ به‌ناوبانگه‌کان که‌ تێیدا به‌شدار بوون هه‌ر یه‌که‌ له‌ (جو‌دفی دی بوایۆن، بلدرین) بوون که‌ له‌ سوپایه‌کی ۱۵۰ هه‌زار پیروی پیک هینرا و بریار بوو هه‌موویان له‌ قوسته‌نتینییه‌دا یه‌ک بگرنه‌وه‌، به‌لام به‌هۆی ناکۆکی و جیاوازه‌گه‌لیکی زۆر ئه‌م هه‌لمه‌ته‌یش سه‌ری نه‌گرت، به‌ تایبه‌ت جیاوازی نیوان کلێسه‌ی رۆژه‌لاتی و رۆژئاوایی و زمان و دابونه‌ریتیان.

به‌ هۆی بارودۆخی جیهانی ئیسلامی له‌ ده‌مه‌دا، که‌ یه‌که‌یه‌کی سیاسی یه‌کگرتوو و سه‌رکرده‌یه‌کی لی هاتووی نه‌بوو، وای کرد که‌ خاچه‌رسته‌کان په‌لاماریان بدن، هه‌رچه‌نده‌ سه‌لجوقیه‌کان و حه‌میه‌ سه‌ربازه‌کانیش هه‌بوون، به‌لام سه‌رئه‌نجام له‌ سالی ۱۰۹۷ خاچه‌رسته‌کان له‌ پسفۆره‌وه‌ په‌رینه‌وه‌ به‌ره‌و رۆژه‌لات و (نقیه‌) یان داگیر کرد و پێشپه‌ویان کرد بۆ شاری ئه‌نتاکیه‌ و توانییان داگیری بکه‌ن و پاش هاتنی که‌شتیه‌کی ئیتالی زباتر رێگه‌ بۆ خاچه‌رستان ئاسان بوو له‌وه‌ی جگه‌ له‌ رێگه‌ی وشکانی توانییان رێگه‌ی ده‌ریاییش تاقی بکه‌نه‌وه‌، پاشان توانرا له‌ رۆژه‌لات چوار میرنشین، یان ده‌وله‌تی بچسوک دا‌مه‌زرتین (ره‌ها، ئه‌نتاکیا، ته‌رابلوس و مه‌مله‌که‌تی قودس) که‌ له‌ هه‌ر چوار نیمچه‌ ده‌وله‌ته‌که‌دا سیستمی حوکمرانی له‌گه‌ل دابونه‌ریتی ده‌ره‌به‌گایه‌تیدا پیک ده‌هاته‌وه‌، پاشان دیری خو‌رتاوا هینرایه‌ خو‌ره‌لات و چالاکی ئابووری له‌ شاره‌ که‌نارییه‌کاندا په‌ره‌ی سه‌ند، به‌ هۆی هینرشه‌ی به‌رده‌وامی

موسلمانان کان خاچپه رسته کان زیاتر گرنگیان به هیزی بهرگری دهه، به لام به هۆی بوونی چهند خالیکی لاوازه وه و پاش به هیز بوونی موسلمانان کان و هاتنی سهر کرده به کی به هیز توانیان مهمله که تی خاچپه رسته کان یه که به دوا یه کدا تیک بدن.

دهوله تی سه لجووقی که له سه دهی ۱۵ دا رووخا، پاشماوه یان مابوو، که به (ئه تابکه) ناسراو بوون و به تایبه تی ئه تابکه کانی مووسل له سالی ۱۱۳۷ حوکمرانی موسلمانان ده کرد، پاشتر میرنشینه که یان فراوان بو، له سالی ۱۱۴۴ عیما ده دین توانی شاری ره ها له دهستی خاچپه رسته کان بسینیتته وه و پاش په نجا سال یه که م میرنشینی خاچپه رسته کان رووخا.

هه لمه تی دووه می خاچپه رستی:

هه ولی رووخانی ره ها گه یشته ئه وروپا و ئه مه ییش بووه مایه ی بیزاری و تووریدی زور، بویه پاش پیکه یینانی سوپایه کی به هیز که لووسی حه وته می پاشای فه رهنسی و کونرادی سیبه می ئه لمانیای تیدا بوو به ره و روزه لات که وتنه ری، به لام ئه م هه لمه ته شکستی خوارد، به تایبه تی پاش ده رکه وتنی سه لاهه ددینی ئه بووی و یه کخستی شام و میسر و پاش خو ناماده کردن بو رزگار کردنی بیت المقدس و له سالانی ۱۱۸۵ و ۱۱۸۶ چهند سه رکه و تیکی تو مار کرد، جهنگی یه کلاکه ره وه ی (حتین) له سالی ۱۱۸۷ رووی دا، که تیدا خاچپه رسته کان شان و نزیکه ی ۱۵۰۰ سه ربازی سواره و ۲۰ هه زار

سه ربازی پیاده ی تیدا چوو، جگه له له ده ستچوونی شاری سوور.

هه لمه تی سیبه می خاچپه رستی:

پاش گرتنی قودس نار هزایی زور له ئه وروپا بلاو بووه وه، بویه سوپایه کی به هیز به به شداری هه رسی پاشا (فریدریکی یه که می ئه لمانی، ریچاردی یه که می بریتانی و فلیپ ئوغستسی فه رهنسی) پیکه یینرا، هه ر بویه ئه م هه لمه ته به هه لمه تی پاشایان ناو ده بریت، هه ردوو پاشا فریدریک و ئوغستس زوو شکستیان هینا، به لام ریچارد گه یشته فه له ستین که به پیاو یکی ئازا و به جه رگ ناوی ده رکرد بوو و هه ر یه که له موسلمان و مه سیحیه کان له سایه ی ریچارد و سه لاهه دیندا نمونه ی مه ردا یه تیان بینی، سه ره رای بوونی شه ر له نیوانیاندا، به لام دۆستایه تیان هه بوو، پاش هه ولیکی زور ریچارد نه ییتوانی قودس بگه رینیتته وه بو خاچپه رسته کان، هه ر بویه له سالی ۱۱۹۲ گه رابه وه بو ئه وروپا، له ماوه ی سه ده ی ۱۳ دا هه ستیکی دژ به جهنگی خاچپه رستان دروست بوو، سه ره رای گوئی پینه دانی پاپا کان به وه جهنگه و خو خه ریک کردن به کاروباری ناو خو وه، به تایبه تی رووبه روو بوونه وه ی بیدعه چیه کان، ئه مه ییش وای کرد که جهنگی خو ره لات له وه ده مه دا بایه خی نه مینیت.

هه لمه تی چواره می جهنگی خاچپه رستی:

له م هه لمه ته دا به روونی ده رده که ویت پالنه ری سه ره کی بو جهنگ به رزه وه ندی سیاسی و ئابووری بوو، به لام به حه ماسی

تایینی په رده پۆش کرا بوو و سه رکرده ی هه لمه ته که ییش (ئه نوستی سیبه م) بوو که له گه ل قینسه کان ریک که وت و سه ره ئه نجام له م هه لمه ته دا سه ره رای نار هزایی کلتسه، به لام قوسته نینیه داگیر کرا که تا سالی ۱۲۶۱ بیزه نینیه کان نه یانته وانی شاره که یان رزگار بکن.

پاش ئه م هه لمه تانه هه ر یه که له فریدریکی دووه م و قه دیس لویس جهنگی خاچپه رستیان ئه نجام دا، به لام هیچی سه ره که وتوو نه بوو، هیرشی قه دیس لویس به دوا یین هیرشی خاچپه رسته کان بو سه ر ولاتانی موسلمان و عه ره بی داده نریت.

دوا یین بابه تی ئه م به شه تایبه ت کراوه به کاریگه ری جهنگه کانی خاچپه رستی له سه ر ئه وروپا و تیدا هاتوو ئه م جهنگه له رووی سیاسی و ئابووری و کومله لایه تی و رۆشن بیرییه وه چهند ئه نجام یکی گرنگی له سه ر ئه وروپا دانا:

۱ - له رووی ئابوورییه وه: ئه م جهنگه بوو به هۆی چاکتر کردنی بازرگانی ئه وروپا، به تایبه تی ئیتالیه کان له گه ل که لانی موسلماناندا و دوا ی جهنگیش کالاکانیان بو روزه لات هه ره هات به ۲ - له رووی رۆشن بیرییه وه: به هۆی ئه وه ی که ئه وروپاییه کان له ریکه یه که ده گه ران بو هاتنیان بو دژینه وه ی زانستی جوگرافیا داده نریت که شو ریشیکی مه زنی مرؤقایه تی بوو.

۳ - له رووی کومله لایه تییه وه: گه شه کردنی بازرگانی بوو به هۆی

دەرکەوتنی چینی بورژوازی لەسەر
حیسابی چینه ئۆرۆستوکراتییەکه،
ئەمەیش رۆلی گەرنگی له
هەلۆه‌شانده‌وه‌ی دەرەبە‌گایە‌تیدا
هەبوو.

٤- له‌ رووی سەربازییە‌وه:
ئە‌وروپا زۆر شت له‌ موسلمانە‌کان‌ه‌وه
فێر بوو، وە‌ک بە‌کارهێنانی چه‌کی
سووک و پشت بە‌ستن بە‌ هێزی پیا‌ده
و دروست کردنی قە‌لا.

له‌ کۆتاییدا ده‌گه‌ینه‌ ئه‌وه‌ی که هەر
یه‌که‌ له‌ به‌شانه‌ی که‌ له‌ و کتیبه‌دا
هاتوه‌ تاییه‌ته‌ به‌ چە‌ند رووداوێکی
گەرنگ که‌ ده‌توانی چوار به‌شی
سەر‌ه‌تای کتیبه‌که‌ به‌وه‌ سه‌یر بک‌ریت
که‌ تاییه‌ته‌ به‌ مە‌ملانیی ناو‌خۆی
ئە‌وروپا و دەرکەوتنی هۆزە‌کان و
زیاتر کار لە‌سەر ئە‌و کیشوهره‌ کراوه
به‌و شیوه‌یه‌ی که‌ له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کی
خێله‌کی چووه‌، چوار به‌شی تری
کتیبه‌که‌ ده‌توانی به‌وه‌ سه‌یر بک‌ریت
که‌ ئە‌وروپا له‌ قوناغی پیکه‌یتان و
خۆ‌گرتنه‌وه‌دايه‌ و هه‌نگاوی بۆ
دروست بوون ناوه‌، ته‌نا‌هت په‌لی بۆ
ده‌روه‌ی سنووری خۆی هاو‌پشتوو و
له‌ تیک‌رای سه‌رده‌مه‌کاندا
پشتا‌پشتی بۆ هاتنه‌ سه‌ر ده‌سه‌لات
ره‌نگی داوه‌ته‌وه‌، که‌ کاری سه‌لی
له‌سه‌ر ژیا‌نی ئە‌وروپا داناوه‌، له‌گه‌ڵ
ده‌سه‌لاتی تاییینی که‌ به‌رده‌وام له
کیشمه‌کیشدا بووه‌ و به‌ چە‌ندین
قوناغدا تییپه‌ریوه‌ و له‌ خزمه‌تی
کۆمه‌لێک خه‌ڵکدا بووه‌، هەر بۆیه
تاییینی مه‌سیحی و کلێسه‌ چە‌ندین
جار ریفۆرمی تیدا کراوه‌.

لێره‌دا سه‌ره‌رای ده‌ست خۆشی زۆر
بۆ مامۆستا مسته‌فا سه‌عید که‌ ئە‌م
ئه‌رکه‌ی راپه‌راندووه‌، هی‌وای
به‌رهمی باشتری بۆ ده‌خوازم، چە‌ند

تییینی و په‌خه‌یه‌ک ده‌خه‌مه‌ روو به
ئومێدی سوود بینین بۆ پرۆژه‌ی
دا‌هاتووی:

١- نه‌بوونی پێشه‌کی خودی
وه‌رگێر و پێشه‌کی نووسه‌ران که
گەرنگ بوو له‌ کتیبه‌که‌دا هه‌بوايه‌.

٢- وە‌ک ده‌وتریت کاغه‌زی بێ
وێنه‌ وە‌ک زه‌وی بیابان وایه‌، له‌م
کتیبه‌یشدا هیچ وێنه‌ و نه‌خشه‌ و
هێڵکاریه‌ک به‌دی نا‌ک‌ریت که
ره‌نگه‌ بۆ خۆتەر به‌ سوود بێت.

٣- نه‌بوونی په‌راویز بۆ هه‌ندیک
زاراوه‌ و وشه‌، که‌ ده‌کرا وە‌ک
ئه‌رکیکی وه‌رگێر مامۆستا ئە‌م
کاره‌ی بۆ زیاتر ده‌وله‌مه‌ندکردنی
به‌رهمه‌که‌ بک‌ر‌دايه‌.

٤- بوونی هه‌ندیک هه‌له‌ی چاپ
و زمانه‌وانی وە‌ک (له‌ لاپه‌ره‌ ١٦١
و ١٨٨ دا بۆ جه‌نگی سه‌د سا‌له‌
رووی داوه‌، یان له‌ لاپه‌ره‌ ١٣٧ دا
له‌ سه‌ره‌تای په‌ره‌گرافه‌که‌وه‌ نوسراوه‌ "
وا دیته‌ بر‌وا بوون که‌ بنه‌چه‌کی
کلێسه‌کان بگه‌ریته‌وه‌ بۆ
ناوچه‌ی.... " که‌ جوانتر بوو
بنوسریت " بر‌وا وایه‌، یان ره‌نگه‌
بنه‌چه‌ی، یان بنه‌رته‌ی "....

٥- کاتیک که‌ ناوی
که‌سایه‌تییه‌ک ده‌بینیت له‌ به‌رانبه‌ری
له‌ نیو که‌وانه‌دا سالتیک نوسراوه‌،
بۆ نمونه‌ "هنری چوارم (١٠٥٦) -
١١٠٦) ی زاییینی که‌ ئە‌مه‌ له
کتیبه‌که‌دا ئاماژه‌یه‌ بۆ سالی
حوکمرا‌نی و ئاماژه‌یش به‌وه‌ نه‌دراوه
که‌ وایه‌، خۆتە‌ری کورد له‌سه‌ر ئە‌وه
را‌هاتوو که‌ ئە‌و ئاماژه‌یه‌ بۆ له‌دایک
بوون و مردن بێت.

٦- هه‌ندیک وشه‌ هه‌یه‌ که‌
مامۆستا ده‌ق له‌ عه‌ره‌بیه‌که‌وه‌ وه‌ری
گرتوو که‌ ده‌بوو ئە‌سلییه‌که‌ی

وه‌رگرتایه‌ وە‌ک ناوی (ریتشارد)
که‌ خۆی رېچارده‌...

٧- خۆزگه‌ مامۆستا ئاماژه‌ی به‌و
سه‌رچاوانه‌ ب‌دایه‌ که‌ بۆ ئە‌م کتیبه‌
سوودیان لێ وه‌رگێراوه‌، بۆ زیاتر
ئاشنا کردنی خۆتە‌ری کورد به
سه‌رچاوه‌کان.

سه‌رچاوه‌:

کتیبی (میترووی ئە‌وروپا له‌ سه‌ده‌کانی
ناوه‌راستا)، دانانی (د. عبدالامیر محمد
امین، محمد توفیق حسین)، وه‌رگێرانی له
عه‌ره‌بیه‌وه‌ (مسته‌فا سه‌عید عه‌لی)،
پیدا‌چوونه‌وه‌ی (مامۆستا سیامه‌ند که‌ریم
مه‌ولود)، چاپی یه‌که‌م - سالی چاپ
٢٠١١، شوێنی چاپ (چوار چ‌را) له
بلا‌وکراوه‌کانی کتیبخانه‌ی هه‌ورمان.